

XIX. YÜZYILDA ORTA ANADOLU BÖLGESİ'NDE EVLİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI, SONA ERMESİ VE SONUÇLARI

Yrd. Doç. Dr. Esra YAKUT

ÖZET

Tanzimat Dönemi ile birlikte hukuksal alanda gerçekleştirilen kanunlaştırma hareketleri, aile hukuku alanında büyük yapısal değişiklikler gerçekleştirememiş, bu alanda ancak bazı küçük düzenlemeler yapılabilmektedir. Bu çerçevede ailenin oluşumu, sona ermesi ve sonuçları, küçük detaylar dışında klâsik yapısını korumuştur. Çalışmamızda, XIX. Yüzyıl'da Orta Anadolu Bölgesi'ne ait çeşitli şer'iye sicilleri incelenerek, bölgenin aile hukuku ile ilgili küçük bir portresi çıkartılmaya çalışılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER

Osmanlı Aile Hukuku, Evlenme, Mehir, Boşanma, İddet, Hidâne.

IN THE MIDDLE ANATOLIA REGION IN THE XIX. CENTURY THE EMERGENCE OF THE MARRIAGE, ITS END AND ITS CONCLUSIONS

SUMMARY

With the administrative reforms the movements of legalisation in the field of law couldn't realise major structural changes, however just minor regulations could be achieved. Within this framework, the formation of family, its end and conclusions, except the tiny details, saved its own classical structure. In our work, shari'a court records which belonged to the Middle Anatolian Region in the nineteenth century has been analysed and tried to get a small portrayal of the law of domestic relations of the region.

KEY WORDS

The Law of Ottoman Domestic Relations, Marriage, Mehir, Divorce, Iddet, Hidâne.

---

* Anadolu Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bölümü, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı.

I. Tanzimat'tan Sonra Hukuk-ı Aile Kararnamesi'ne Kadar Osmanlı Aile Hukuku'na Genel Bir Bakış

Tanzimat Fermanı, her alanda olduğu gibi hukuksal alanda da Osmanlı Devleti için önemli bir dönüm noktasıdır. Bununla beraber, hukukun hemen hemen her alanında gerçekleştirilen kanunlaştırma hareketleri, aile hukuku alanında gerçekleştirilememiştir. Mecelle'nin hazırlanması sırasında da konu ile ilgili düzenlemeler yapılamamıştır. Tanzimat Dönemi'nde aile hukuku alanındaki bu hareketsizlik üç temel nedene dayandırılır. Bunlardan birincisi, çeşitli din ve mezheplere sahip olan Osmanlı halkının bütününe kapsayacak bir aile kanununun hazırlanmasının güçlüğüdür. Bir diğer neden, aile hukukunun tedvini sırasında ortaya çıkabilecek itirazlardır. Üçüncüsü ise, aile hukuku alanında acil bir kanunlaştırmaya ihtiyaç duyulmamasıdır.¹

Tanzimat'tan sonra aile hukuku alanında geniş kapsamlı bir kanunlaştırma hareketine gidilmemekle beraber, bazı küçük düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Tenbih ve fermanlar şeklinde dikkat çeken bu düzenlemelerdeki asıl amaç, Tanzimat bürokratlarının evlilik kurumunu düzenlemeye olumsuz etkisi olan gelenekleri kaldırmayı amaçlamalarıdır.² 1841 yılında çıkartılan bir fermanla, velisi tarafından evlenmesine izin verilmeyen buluğa ermiş kızların ve dul kadınların kadı izniyle evlenmelerine onay verilmiştir. Ayrıca aynı ferman, evlilikte başlık parası vb. para verme usullerini de kaldıran hükümler içermektedir.³ 1874 yılında "Tebaa-i Devlet-i Aliye ile Tebaa-i İraniyenin İzdivacı Hakkında Memnuiyetin Muhafazasına Dair" bir Nizamname daha çıkarılmış ve İran tebaasından olan kimselerle Osmanlı tebaasından olan kimseler arasında mevcut olan evlenme yasağının⁴ sürdüğü belirtilmiştir.⁵ 24 Eylül 1874 tarihinde çıkan bir irade ile tarafların mali ve sosyal durumlarına göre mehrin maksimum miktarları, 1000 akçe, 500 akçe veya 100 akçe olarak belirlenerek, bunun dışında evlenme sırasında hediye verilmesi yasaklanmıştır.⁶

¹ Mehmet Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul, 1985, s. 133-135.

² İlber Ortaylı, "Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. II, Ankara, 1992, s. 464.

³ Halil Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Konya, 1988, s. 287.

⁴ Bu konudaki ilk yasak 1822 yılında yayınlanan bir buyrukla kamuoyuna duyurulmuştur. Osmanlı kadınlarının İranlılarla evlenmelerinin yasaklanmasını mezhep ayrılığına bağlayan araştırmacılar olduğu gibi (Bkz.: Rona Aybay, *Kadının Uyraklığı Üzerinde Evlenmenin Etkisi*, Ankara, 1980, s. 69) vatandaşlık değişikliğinin önlenmesi düşüncesine dayandırılanlar da vardır. (Bkz.: Ebru Kayabaş, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi İtibarıyla Aile Hukukunun Gelişimi-Hukuk-ı Aile Kararnamesi*- İstanbul, 2009, s. 9)

⁵ *Düştur*, I. Tertip, C.IV, s. 614.

⁶ *Düştur*, I. Tertip, C. I, s. 736.

XIX. Yüzyılda Orta Anadolu Bölgesi'nde Evliliğin Ortaya Çıkışı, Sona Ermesi...

Tanzimat'tan sonra aile hukuku alanındaki ilk düzenleme girişimleri 2 Eylül 1881 tarihli Sicil-i Nüfus Nizamnamesi ile gerçekleştirilmiştir. Bu Nizamname'nin 23. maddesine göre, evlenecek Müslümanlar şeriyeye mahkemelerinden, gayri müslimler ise kendi dini reislerinden izinname alacaklardır. Evlilik akdini gerçekleştiren imam veya dini reis, evlenme tarihinden itibaren en geç 15 gün içinde, nüfus idaresine evlilik akdinin gerçekleştirildiğini gösteren bir ilmuhaber vermekle yükümlü tutulmuştur. Bu ilmuhaber, evlenen kimselerin adlarına, yaş ve ehliyetlerine, kadın ve erkeğin ikametgâhlarına ilişkin bilgiler içermektedir. Ayrıca aynı Nizamname, eşlerin boşanması durumunda da mahalle veya köy imamlarına ya da gayri müslim tebaanın dini reislerine durumu ilmuhaber ile nüfus idaresine bildirme zorunluluğunu getirmiştir.⁷ Böylece imamlar, bir çeşit evlendirme memuru statüsü kazanırken, diğer yandan da evlenme ve boşanmaları nüfus idarelerine bildirmekle mükellef sayılmaktadırlar.

Osmanlı Devleti'nde XIX. Yüzyıl içinde gerçekleştirilen aile hukuku ile ilgili bu düzenleme girişimleri, en iyi örneklerini şeriyeye sicillerinde göstermektedir. Çalışmamızda, Eskişehir, Yozgat, Kayseri, Develi ve Konya'nın XIX. Yüzyıla ait şeriyeye sicillerinden örnekler verilerek, Orta Anadolu Bölgesi aile hukuku açısından incelenmeye çalışılacaktır.

II. Ailenin Kuruluşu

A. Namzedlik

İslâm Hukuku'nda yeri olmamakla beraber, incelediğimiz Orta Anadolu Şeriyeye Sicilleri'nde bir çeşit evlenme geleneği olarak dikkat çeken namzedlik, erkeğin bizzat ya da ailesi vasıtasıyla bir kızı kendisine eş adayı olarak belirlemesi ya da kızın babasının, kız çocuk daha küçük yaşlarda iken onu bir başkasına vaat edilmesidir. İncelediğimiz kadarıyla namzed olabilmek için herhangi bir yaş sınırı yoktur. Hatta zaman zaman doğmamış çocukların bile namzed olabildikleri görülmektedir. Nitekim, 20 Şubat 1884 tarihli Yozgat Şeriyeye Sicilleri'ne ait bir kayıta, Nohudlu Mahallesi sakinlerinden Salih kızı Ümmügülüm daha annesi Zehra'nın karnında iken, babası tarafından, Hüseyin oğlu Mehmed Necib'e "kız olur ise oğlun Necib'e verdim" diyerek mektupla namzed tayin edildi.⁸

⁷ **Düster**, I. Tertip, Zeyl 2, s. 15.

⁸ **Yozgat Şeriyeye Sicili**, 2/64; aynı şeriyeye sicili ile ilgili yapılan bir çalışma için bkz. Hatice Yüzgeçer, **2 Numaralı Yozgat Şeriyeye Sicili (1882-1887)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2005, s. 145.

Namzedlik uygulamasının, nişanlanmadan bir önceki basamak olduğu dikkat çekmektedir.⁹ 22 Ağustos 1883 tarihli Yozgat Şeriyeye Sicillerine ait bir kayıta, İsafakihlü Karyesi sakinlerinden İbrahim oğlu Süleyman'a İbrahim kızı Rukiye'nin 1880 yılında namzed olduğu, karye adetleri gereğince kızın babasının damat adayından "başlık" adıyla para talep ettiği damat adayının da buna karşılık 2000 kuruşu kayınpederine ödediği görülmektedir. Ayrıca namzedliği Rukiye'ye 1000 kuruşluk ziynet eşyası ve elbise gönderdiği de dikkat çekmektedir. Namzedlik durumu 2 yıl sürdükten sonra 1882 yılının 2 Haziran akşamı nişan töreni gerçekleştirilir.¹⁰ Aynı şeriyeye sicilinde dikkat çeken bir diğer durum, günümüz Türkiye'sinde özellikle kırsal kesimde ve kısmen de şehirlerde gecekondü bölgelerinde devam eden "başlık" geleneğinin, Osmanlı Devleti'ndeki uygulamalarına rastlanmasıdır. Bu uygulama, İslâm Hukuku'nda yer alan, kısmen evlilik öncesi kısmen de evlilikten sonra nikâhlanılacak kıza ödenen "mehir" den farklıdır. Temellerini, Orta Asya Türk Devletleri'nde bulan, evlenilecek kızın ailesine, kızı yetiştirip büyüttükleri için damat tarafından ödenen "kalın" dediğimiz uygulamadan alır. Evlenilecek kıza değil, ailesine ödenen para ve mal olduğu için mehirden farklılaşmakla birlikte zaman zaman yanlış adlandırılarak ödenen bedel için "mehir" sözcüğü de kullanılır. Ağırıklı olarak şeriyeye sicillerinde ifadesini bulur.¹¹

Namzedlik geleneğinde, babaları tarafından namzed olarak gösterilen kızlar, nikâh akdinin gerçekleşmediği durumlarda, namzed gösterildikleri erkeklerle değil de farklı kişilerle evlenmek isterlerse, mahkemeye müracaat edip, erkek tarafının yaptığı harcamaları karşılayarak serbest kalabilirler. Böylece diledikleri kimseyle evlenebilmeleri yönünde mahkeme kararı çıkartılabilir.¹²

⁹ Nurcan Abacı, namzedlik uygulamasının nişanlanma ile eşanlı olduğu görüşündedir. Bkz.: Nurcan Abacı, **Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl)**, Ankara,2001, s. 139-142.

¹⁰ **Y.a.g.ş.s.**, 2/53; ayrıca **Yüzgeçer, a.g.e.**, s. 124-125.

¹¹ İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, İstanbul, 2000, s. 60-63.

¹² Konya Şeriyeye Sicilleri'nde yer alan birkaç kayıt konuya iyi birer örnek teşkil etmektedir. Bu kayıtlardan biri, 2 Ocak 1817 tarihli olup, Sarı Süleyman kızı Şerife'nin mahkemeye başvurarak namzedi olduğu Ali Beşe oğlu Mehmed Ali ile evlenmek istemeyip, Mehmed Ali'nin kendisine yapmış olduğu 13 kuruşluk masrafı geri ödeyerek, dilediği kimse ile evlenme hakkını elde etmek istemesidir. Mahkeme, nikâh akdinin gerçekleşmemesi nedeni ile yapılan masrafların geri ödenmesini de şart koşarak Şerife'nin dilediği kimse ile evlenebilmesine karar vermiştir. Bkz.: **Konya Şeriyeye Sicili**, 70/206; aynı şeriyeye sicili ile ilgili yapılan bir çalışma için bkz.: Nuri Ünlü, **70 Numaralı Konya Şer'iyye Sicili (1814-1816 M./1230-1232 H.)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2005, s. 278-279. Diğer bir kayıt, 7 Nisan 1817 tarihli olup Mehmed oğlu Nebi'nin namzedi olan Fatıma'nın aralarında nikâh akdi olmaması nedeni ile başka birisi ile evlenmeyi arzulaması üzerine Nebil'in annesi Fatıma'nın mahkemeye müracaat etmesine dairdir. Mahkeme, Nebi'nin de evliliğe istekli olmaması ne-

XIX. Yüzyılda Orta Anadolu Bölgesi'nde Evliliğin Ortaya Çıkışı, Sona Ermesi...

B. Nişanlanma

Nikâhtan önce tarafların ileride evlenmek üzere söz vermeleri demek olan nişan, evlilik birliğinin ilk adımını teşkil etmesinin yanında erkek ve kadının evlenme niyetlerini ortaya koyan bir irade beyanıdır.¹³ İslâm hukukçuları nişanlanmayı sadece bir evlenme vaadi olarak değerlendirdikleri için hukuki bir işlem olarak kabul etmezler.¹⁴

Osmanlı Hukuku'na kaynaklık eden İslâm Hukuku'nda nişanlanmanın hukuki bir işlem olarak kabul edilmemesinden dolayı bu olayın mahkeme kayıtlarına yansımaları son derece azdır.¹⁵

Nişanlanma olayının mahkemelere yansımalarının en başta gelen nedeni, başlık konusunda ortaya çıkan anlaşmazlıklardır. 1841 tarihli fermanla, evlilikte başlık vb. para usulleri kaldırılmaya çalışılmakla birlikte, mahkemelere yansıyan olaylardan bu tür uygulamaların devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim, Eskişehir Şer'iyye Sicilleri'ne yansıyan 21 Aralık 1872 tarihli bir olayda, Tatar Mehmed, Ali kızı Zeliha ile nakit dört yüz kuruş karşılığında nişanlandığını, paranın tamamını ödemesine rağmen nikâhlanamadığını ileri sürerek Zeliha'nın babasından davacı olur. Zeliha'nın babası Tatar Ali bin Mürsel ise kendisine söz verilen nakdin dört yüz kuruş olmakla beraber bunun ancak üç yüz kuruşunun ödenmesi nedeni ile nikâh akdinin gerçekleştirilemediğini ileri sürer.¹⁶

Nişanlanma olaylarının şer'iyye sicillerine yansıdığı diğer durumlar çeşitli anlaşmazlıklardır. 4 Kasım 1889 tarihli, Eskişehir Şer'iyye Sicilleri'ne ait bir kayıta, Gündüzler Karyesi'nden Ayan oğlu Halil İbrahim bin Mustafa ile Hoca İzzet'in kızı Dudu'nun bir arzuhalcinin hatası sonucu nikâhlı gösterildikleri belirtilerek, herhangi bir hataya neden olmamak için durum mahkeme kararı ile düzeltilmiştir. Çiftin aralarında nikâh olmadığı sadece nişanlı oldukları teyit edilmiştir.¹⁷

---

deni ile Fatıma'nın dilediği kimse ile evlenebilmesine izin vermiştir. Bkz.: **Konya Şer'iyye Sicili**, 70/245; Ünlü, **a.g.e.**, s. 323-324.

¹³ Ekrem Buğra Ekinci, **Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk**, İstanbul, 2008, s. 436-437; Hamza Aktan, "İslâm Aile Hukuku", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C. II, Ankara, 1992, s. 397-398.

¹⁴ İslâm Hukuku'nda nişanlanma ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Acar, "İslâm Hukuku Açısından Nişanlanma", **Atatürk Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi**, S. 23, Erzurum, 2005, s. 71-94.

¹⁵ Saim Savaş, "Fetva ve Şer'iye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C. II, Ankara, 1992, s. 504-505.

¹⁶ **Eskişehir Şer'iyye Sicili**, 1/50.

¹⁷ **Y.a.g.ş.s.**, 2/20.

Eskişehir Şeriyeye Sicilleri'ne ait 20 Ocak 1891 tarihli bir başka kayıta ise, Akçağlan Mahallesi'nden Halil Ağa'nın kızı Alime ile nişanlı olduğunu söyleyen Çifteler Hârâ-yı Hümayunu'ndan Hakkı Onbaşı'nın beyanının doğru olmadığı ileri sürülerek, kendisi bundan men edilir. Hakkı Onbaşı ise beş yıl önce babası Hüseyin Usta'nın "seni Halil Ağa kerimesi Alime'ye nişanlı eyledim" dediği için "bu misillü nişan maddelerinde âdet-i belde üzere oğulların müdahalesi olmayup pederim bilir" diyerek durumun babasından sorulmasını ister.¹⁸

Nişanlanma her ne kadar İslâm Hukuku açısından hukuki bir eylem olarak görülmesi ve sona erdirilmesi için mahkeme kararına ihtiyaç duyulmasa da, nişanlının çeşitli nedenlerle uzak bulunduğu durumlarda olayın evlilik gibi resmi bir duruma intikalini engellemek amacı ile mahkeme kararına ihtiyaç duyulur. 30 Eylül 1891 tarihli bir kayıta, babasının sağlığında onun tarafından nişanlanan Fatma, babası öldükten bir ay sonra mahkemeye başvurarak askerde olan nişanlısıyla alâkasını kestiğini, nişanlanırken kendisine verilen eşyaları geri verdiğini belirtir. Hüseyin, Fatma'nın göndermiş olduğu eşyaların kendisinde olduğunu kabul etmekle beraber, nişanlısından feragat etmeyeceğini, kendisi askerden dönünceye kadar Fatma'nın annesinin evinde oturmasını ister.¹⁹

C. Nikâh

İslâm Hukuku'nda nikâh, tarafların icap ve kabulü, şahitlerin katılımı ile gerçekleştirilen medeni bir akittir. Bu nedenle geçerli olabilmesi için herhangi bir memurun ve din adamının huzurunda yapılmasına ihtiyaç yoktur.²⁰ Bununla beraber nikâh akdinin önemi ve toplum hayatında oynadığı rol nedeni ile eski dönemlerden itibaren bu akit olayın hukuki yönünü bilen bir kişinin kontrolünde gerçekleştirilir. Osmanlı Devleti'nde de nikâhlar ya mahkemede kadı tarafından ya da kadı izniyle bir din adamı tarafından kıyılmıştır.²¹ Çeşitli anlaşmazlıklar nedeni ile mahkemelere intikal eden olaylarda, imamlar tarafından gerçekleştirilen nikâh akitleri sırasında, kadılardan izinnâme alındığı dikkat çekmektedir. İzinnâme alınmadan gerçekleştirilen nikâhların muteberliği konusunda da zaman zaman şikayetler ortaya çıkmıştır. Nitekim 22 Ağustos 1883 tarihli Yozgat Şeriyeye Sicilleri'ne ait bir kayıta, İsafakihlü Karyesi

¹⁸ Y.a.g.s.s., 2/81.

¹⁹ Y.a.g.s.s., 2/130.

²⁰ Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, C. I, İstanbul, 1991, s. 263; Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 85.

²¹ Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 85-96.

XIX. Yüzyılda Orta Anadolu Bölgesi'nde Evliliğin Ortaya Çıkışı, Sona Ermesi...

sakinlerinden İbrahim oğlu Süleyman ile İbrahim kızı Rukiye, karye imamı Hacı Yusuf oğlu Mehmed Efendi tarafından şahitlerin huzurunda 750'şer kurşluk mehr-i muaccel ve mehr-i müeccel ödenmesi kararlaştırılarak evlendirilir. Fakat nikâh akti için kadından izinnâme alınmaz. Bir süre sonra mehr konusunda ortaya çıkan anlaşmazlık nedeni ile Rukiye'nin babasının, kızını damadının evine göndermemesi sonucu durum mahkemeye intikal eder. Fakat nikâh aktini gerçekleştiren imamın ölmüş olması ve kırk beş haneli karye halkından hiç kimsenin bu nikâha şahitlik etmemesi üzerine aktin geçerliliği sorgulanır. Daha sonra nikâhta şahit olarak yer alan iki kişinin akti doğrulaması sonucu Rukiye'nin babası da nikâhı kabul eder. Fakat Rukiye'nin bu nikâhı istemediğini hatta zorlanması durumunda kendisini asacağını söylediğini belirterek, almış oldukları para ve elbiseleri iade edip hatta 500 kurş fazladan para ödeyerek nikâh aktini sona erdirmek ister. Süleyman'da yaptığı masraflar karşılanırsa nikâhtan vazgeçeceğini beyan eder.²²

Nikâh aktinin mahkemelerde kadı tarafından gerçekleştirilmesinin örnekleri de oldukça fazladır.²³ Kayıtlar kısa ve net bir şekilde tutularak ödenen ve ödenecek olan mehir miktarları, şahitlerin isimleri açıkça belirtilmektedir.²⁴ Örneğin, 6 Ağustos 1890 tarihli Eskişehir Şer'iyye Sicilleri'ne ait bir kayıt şöyledir: "Seyitgazi Nahiyesi'nin Çukuroğlu Karyesi'nde sâkine, Zeyneb bint-i Ali muhâcir Hasan bin Abdülcelil muvâcehesinde, Eytâm Müdürü Ahmet Bey bin Abdülaziz ve Paşa Mahallesi'nden Halil İbrahim Efendi ibn-i Hasan ve Muhzır Hüseyin Ağa ibn-i Ahmed huzurlarında.

Gurus

500	mehr-i mü'ccel
1000	mehr-i mu'ccel
1500	mehreyn-i mezkûreyn üzre akd-i nikâh olunmuşdur. ²⁵

²² **Yozgat Şer'iyye Sicili**, 2/30,31; ayrıca Yüzgeçer, **a.g.e.**, s. 124-128.

²³ **Eskişehir Şer'iyye Sicili**, 1/28, 30, 32, 46, 87, 88, 187; 2/127, 147.

²⁴ Evlenmenin şahitler önünde yapılması nikâh aktinin en başta gelen sıhhat şartlarındandır. Nikâh akdinde hazır bulunacak şahitlerin evlenme ehliyetine sahip (akıl ve baliğ), hür, Müslüman ve erkek olmaları gerekir. Şahitlerin erkek olması şartına Hanefiler farklı bir yorum getirerek, iki erkek şahit yerine bir erkekle iki kadının da şahitlik yapabileceğini söylemektedirler. Bkz.: Mehmet Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul, 2005, s. 287. Örneğin; 12 Nisan 1895 tarihli Develi Şer'iyye Sicilleri'ne ait bir kayıta Develi Kazası'nda yaşayan İbrahim oğlu Mehmet ile Abdülkadir kızı Aişe'nin evlilik akidlerine yapılan itiraz üzerine durum incelenerek, akdin gerçekleştirildiği tarihte Aişe'nin baliğa olmasına rağmen şahitlerin sağır olmaları nedeni ile evlilik akdi geçersiz kabul edilmiştir. **Develi Şer'iyye Sicili**, 42/29; aynı şer'iyye sicili ile ilgili yapılan bir çalışma için bkz.: Mehmet Süme, **42 Numaralı Develi Şer'iyye Sicili**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 1993, s. 33-34.

²⁵ **Eskişehir Şer'iyye Sicili**, 2/55.

Yine nikâh akti kayıtlarında evlenmenin en önemli unsurlarından olan tarafların icap ve kabulleri de açıkça belirtilmektedir. Nitekim 4 Eylül 1890 tarihli Eskişehir Şeriyye Sicilleri'ne ait bir kayıt konuya güzel bir örnektir: "Margı Karyesi'nde sakine Fatma bint-i Halil nâm bîkr-i bâliğa karye-i mezbûre ahâlisinden Mehmed bin Mustafa Efendi muvâcehesinde, ben nefsimi mezbûr Mehmed'e dört yüz guruş mehr-i mü'eccel ve altı yüz guruş mehr-i mu'accel ile tezvic eyledim dediği işbu mahalle zabt şüd.

Şatalak oğlu Osman Ağa, Karye-i mezbûreden Akçaoğlu Molla Veli İbn-i Hacı Musa, Eytâm Müdürü Ahmed Bey, Hâfız Ali Efendi İbn-i Mehmed."²⁶

Nikâh akti sırasında tarafların kendileri, hazır bulunabileceği gibi velileri veya vekilleri aracılığı ile de nikâh aktedebilirler. İslâm Hukuku'nda nikâhta velâyet iki kısma ayrılır: Bunlardan birincisi, sadece buluğa eren kızlar üzerinde uygulanan ihtiyari velâyet, diğeri ise veliye velâyeti altındaki küçüğü rızasına aykırı olarak evlendirme yetkisi veren zorlayıcı velâyettir. Zorlayıcı olmayan velâyet ancak buluğa ermiş kızlar üzerinde uygulanabilir. Bu velâyet şeklinde veli kızın rızasını almadan onu evlendiremez.²⁷ Osmanlı Hukuku'nda da aynı şekilde uygulamalar dikkat çekmektedir.

2 Mart 1892 tarihli Eskişehir Şeriyye Sicilleri'ne ait bir kayıta, Uluçayır Karyesi'nde yaşayan Çerkez muhacirlerinden İsmail kızı Şerife amcası Hacı Memed oğlu Musa'nın hazır bulunduğu bir ortamda, Gökçekısık Karyesi'nden Garuş oğlu Kudsi ile evlenme niyetini açıklar. Fakat amcası bu isteğe karşı çıkarak, Şerife'nin baliğa olmadığını ve kendisinden başka velisi olabilecek akrabası bulunmadığını ileri sürer. Talibi olan Kudsi'nin de köle olduğunu belirtir. Şerife cevabında, ay halini gördüğünü baliğa ve akile olduğunu ifade eder. Kudsi'nin hürriyeti ise şahitlerle ispatlanır. Amcasının itirazına rağmen, Şerife'nin baliğa olması nedeni ile genç kıza zorlayıcı velâyet uygulanamaz ve Şerife ile Kudsi şahitlerin huzurunda 3000 kuruş mehr-i müeccel ve 1000 kuruş mehr-i muaccel miktarının kararlaştırılması ile evlenirler.²⁸

İslâm Hukuku'nda evlilik aktinin geçerli olabilmesi için dikkat edilmesi gereken diğer bir önemli nokta, taraflar arasında evlenme engellerinin bulunmamasıdır. Evlenme engelleri, evlenilmesi asla mümkün olmayan durumlar

²⁶ Eskişehir Şeriyye Sicili, 2/57.

²⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, C.II, İstanbul (Tarihsiz), s. 47; Halil Cin-Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, Konya, 2003, s. 320, Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 291-292.

²⁸ Eskişehir Şeriyye Sicili, 2/147.

XIX. Yüzyılda Orta Anadolu Bölgesi'nde Evliliğin Ortaya Çıkışı, Sona Ermesi...

(daimi evlenme engelleri) ve belirli bir süre veya belirli şartlarla mümkün olmayan durumlar (geçici evlenme engelleri) olmak üzere ikiye ayrılır.²⁹

Daimi evlenme engelleri kendi içinde kan hısımlığı, sıhrî hısımlık ve süt hısımlığı nedeni ile ortaya çıkan evlenme engelleri olarak üçe ayrılır. Kan hısımlığı, kan akrabalığı nedeni ile sıhrî hısımlık, evlenmeden doğan akrabalık nedeni ile kendileriyle evlenilmesi yasak olan kimselerdir. Süt hısımlığı ise, çocukla annesi dışında ona süt veren kadın ve onun belirli derecedeki akrabaları arasında kurulan hısımlıktır. Süt hısımlığının kurulabilmesi için süt emme olayının çocuğun ilk iki yaşı içinde olması gerekmektedir.³⁰ Süt hısımlığının mutlak bir evlenme engeli olarak kabul edilmesinin örneklerine şeriyeye sicillerinde de rastlanmaktadır. 2 Ocak 1817 tarihli Konya Şeriyeye Sicilleri'ne ait bir kayıta, Zincirlikuyu Mahallesi'nde yaşayan Mehmed bin Abdullah mahkemeye başvurarak, oğlu Ömer ile Râziye bint-i Veli'nin nikâhlandığını, nikâhın hemen ardından Râziye'nin, küçüklüğünde Ömer'in annesi Saliha Hatun tarafından emzirildiğini ileri sürerek Ömer ile süt kardeş olmaları nedeni ile nikâhtan "imtinâ etmek" istediğini söyler. Mahkeme, Saliha Hatun'a, Râziye'ye süt annelik etmediğine dair yemin teklif eder. Saliha Hatun'un yeminden kaçınması üzerine, nikâh geçersiz sayılarak, Râziye'nin mahkemeyi takiben dilediği kimseyle evlenebileceğine karar verilir.³¹

Evlenme engelleri arasında ikinci kategoriyi oluşturan, ortadan kalkmaları her zaman muhtemel olduğu için "Geçici Evlenme Engelleri" olarak adlandırılan grupta ise evlenmeyi yasaklayan beş çeşit durum vardır. Bunlardan birincisi, halen evli olan veya boşanma veya ölüm iddeti bekleyen kadınlarla bu durumları sona ermeden evlenmek yasaktır.³² Nitekim 17 Temmuz 1816 tarihli Konya Şeriyeye Sicilleri'ne ait bir kayıta, Hoşhan Mahallesi'nde yaşayan Ayşe bint-i Mustafa mahkemeye müracaat ederek, yedi yıl önce sefere giden eşi Osman Beşe'nin sefer dönüşü Taraklı Kazası'na ulaştığında vefat ettiğini şahitlerle ispatlar. Mahkeme, Ayşe'nin sözü edilen tarihten itibaren dilediği kimseyle evlenebileceğine karar verir.³³

²⁹ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 293; Halil Cin, Ahmet Akgündüz, *Türk-İslâm Hukuk Tarihi*, C. II, İstanbul, 1990, s. 81-85.

³⁰ Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, s. 101-111; J. Schacht, "Nikâh", *İslâm Ansiklopedisi*, C IX, İstanbul, 1993, s. 259-260.

³¹ *Konya Şeriyeye Sicili*, 70/204; ayrıca bkz.: Ünlü, *a.g.e.*, s. 204.

³² Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 295.

³³ *Konya Şeriyeye Sicili*, 70/162; ayrıca bkz.: Ünlü, *a.g.e.*, s. 230-231.

Geçici evlenme engellerini oluşturan ikinci durum, bir kimsenin üç kere boşanmış olduğu eşiyle tekrar evlenememesidir. Ancak boşanan eş başka bir erkekle geçerli bir evlilik yapar ve daha sonra bu evlilik boşanma veya ölümle sona ererse dul kalan eş ilk kocasıyla yeniden evlenebilir.³⁴ Eskişehir Şeriyeye Sicilleri'ne ait 16 Ağustos 1891 tarihli bir hükümde, Karapınar Mahallesi'nde oturan Hatice bint-i Mehmed, eşi Hüseyin bin Hasan ile birlikte altı yıl önce Ankara'dan Eskişehir'e geldiklerini, Ankara'da iken Hüseyin bin Hasan'ın kendisini bir kez boşadığını, fakat daha sonra nikâhın yenilediğini, Eskişehir'e yerleşmelerinden sonra eşinin kendisini bir kez daha boşayarak kısa bir süre sonra yeniden nikâhına aldığını, son olarak üçüncü kez boşadığını, fakat bu sırada olayı görüp, duyan hiçbir erkeğin bulunmadığını, sadece kadınların var olduğunu belirterek mahkemeye müracaat eder. Normal koşullar altında eşi ile üç kez boşanan Hüseyin artık Hatice'den tamamen ayrılmış sayılacaktır. Fakat Hüseyin, mahkemede Ankara'daki talak ile üçüncü talak ı inkâr ederek sadece Eskişehir'de gerçekleşen ikinci talak ile nikâhın yenilenmesini kabul eder.³⁵

Geçici evlenme engellerinde bir diğeri de ehli kitap olan yani Yahudi ve Hıristiyanlık dininden birine mensup bulunan kadınların dışında farklı bir dine mensup olan kadınlarla evlenmek mümkün değildir. Yine Müslüman bir kadının ehli kitap bile olsa gayri Müslim bir erkekle evlenmesi imkânsızdır.³⁶ İncelediğimiz şeriyeye sicillerinde konuya örnek olabilecek bir kayda rastlanmamıştır. Bununla beraber 1874 yılında çıkan, İran tebaasından olan kimselele Osmanlı tebaasından olan kimselerin evlenme yasaklarını devam ettiren iradenin yansımalarının sürdüğü görülmektedir. 6 Ocak 1874 tarihli Eskişehir Şeriyeye Sicilleri'ne ait bir kayıta, İran tebaasından ve Tebriz ahalisinden olan El-Hac Mehmed oğlu Ali Rıza'nın vefatı üzerine, mirastan hak iddia eden kişilerden biri eşi Yavuz Keleş kızı Elvan'dır. Bu hanım, Eskişehir Kazası'nın Kurşunlu Mahallesi'nde yaşamakla birlikte, aslında İran ahalisinden olduğu, Osmanlı Devleti himayesine sonradan geçtiği anlaşılmaktadır. Murisin diğer mirasçıları ise İran tebaasından olan ve orada vefat eden ikinci eşi Fatma'dan olan çocukları ve yine İran tebaasından olan fakat ismi tespit edilemeyen üçüncü eşi ve bu hanımdan olan çocuklarıdır.³⁷

³⁴ Karaman, a.g.e., C.I., s. 261.

³⁵ Eskişehir Şeriyeye Sicili, 2/123.

³⁶ Aydın, Türk Hukuk Tarihi, s. 295.

³⁷ Eskişehir Şeriyeye Sicili, 1/147.

XIX. Yüzyılda Orta Anadolu Bölgesi'nde Evliliğin Ortaya Çıkışı, Sona Ermesi...

Geçici evlenme engellerini oluşturan dördüncü durum, en fazla dört eşi olan bir erkeğin bu evlilikleri sürerken beşinci biriyle evlenememesidir. İncelenen şeriyeye sicillerinde dört eşten fazla eş ile evliliği talep eden bir kayda rastlanmamıştır. Ayrıca daha önceki yüzyıllara ait çeşitli bölgelerde yapılan araştırmalarda olduğu gibi,³⁸ XIX. Yüzyılda da Orta Anadolu Bölgesi'nde Müslümanlar arasında çok kadınla evlilik oranının oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir. Nitekim incelediğimiz altı adet şeriyeye sicilinde saptayabildiğimiz toplam 214 tereke davası vardır. Bu davaların yaklaşık dörtte biri gayri müslim vatandaşların miras paylaşımı ile ilgilidir. Geriye kalan 160 dava Müslümanlara aittir. Bunların içinde çok eşlilikle dikkat çeken 9 dava vardır. İçlerinden 8 tanesi iki kadınla evliliktedir.³⁹ Eskişehir Şeriyeye Sicilleri'nde rastlanan 1 tereke davasında ise erkeğin 3 kadınla evlilik yaptığı anlaşılmaktadır. Fakat bu kişinin aslen İran tebaasından olduğu, eşlerinden birinin Eskişehir'de yerleşmesi nedeni ile miras davasının Eskişehir Şeriyeye Sicilleri'ne yansıdığı görülmektedir.⁴⁰ Sonuç olarak, XIX. Yüzyılda Orta Anadolu Bölgesi için, incelediğimiz şeriyeye sicilleri itibarıyla, çok eşlilik oranı % 5 civarındadır.

Bir başka geçici evlenme engeli, birini erkek kabul ettiğimizde birbiriyle evlenmesi yasak olan iki kadınla bir erkeğin aynı anda evli bulunamamaları durumudur. Örneğin, bir erkek aynı anda, iki kız kardeşle ya da teyze ve yeğenle evlenemez. Bunlardan biri ile olan evliliği, ölüm veya boyanma ile sona erdiği takdirde diğeri ile evlenmesi mümkündür.⁴¹

³⁸ Ankara, Kayseri, Konya, Sivas, Amasya, Adana, Ayıntab, Diyarbakır, Edirne, Manisa ve Trabzon şehirleri ile ilgili XVI. Yüzyılın ikinci yarından XIX. Yüzyılın ilk yarısına kadar olan süreci kapsayan bir araştırmada 1104 erkek tereke sahibinden 897'si tek eşlidir. Gayri müslim erkek tereke sahipleri çıkarıldıktan sonra kalan 981 adet Müslim erkek tereke sahibinin %80,43'i tek eşlidir. Detaylı bilgi için bkz. Ömer Demirel, Adnan Gürbüz, Muhiddin Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C. I, Ankara, 1992, s. 102-106. Ahmet Tabakoğlu'nun yapmış olduğu araştırmalar da konuyu destekler niteliktedir. Tabakoğlu, Osmanlı ailesinde çok eşle evlilik serbest olmakla birlikte genellikle tek eşle evliliğin yaygın olduğu görüşündedir. Özellikle klasik dönem ile ilgili tereke defterleri üzerinde yapılan araştırmalardan yola çıkarak Osmanlı toplumunda birden fazla eşle evlilik oranının %5-12 arasında olduğunu tespit etmiştir. Detaylı bilgi için bkz.: Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Toplumunda Aile", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C. I, Ankara, 1992, s. 93-94. Mehmet İpçioğlu'da XVII. Yüzyıl sonu, XVIII Yüzyıl ve XIX. Yüzyıl sonlarına ait Konya Şeriyeye Sicilleri üzerinde yaptığı araştırmada çok eşle evlilik oranını %12 olarak saptamıştır. Bkz.: Mehmet İpçioğlu, **Konya Şer'iyye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi**, Ankara, 2001, s. 42.

³⁹ **Kayseri Şeriyeye Sicili**, 223/233; **Develi Şeriyeye Sicili**, 42/94; ayrıca bkz.: Süme, **a.g.e.**, s.114. **Yozgat Şeriyeye Sicili**, 2/1, 8, 83, 126; ayrıca bkz.: Yüzgeçer, **a.g.e.**, s. 59, 67-70, 169-171, 245-249. **Konya Şeriyeye Sicili**, 70/211, 244; Ünlü, **a.g.e.**, s. 282-284, 321-323.

⁴⁰ **Eskişehir Şeriyeye Sicili**, 1/147.

⁴¹ Cin, **İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, s. 128-129.

III. Evliliğin Sonuçları

Evlilikle birlikte karı-koca arasında bir takım hak ve borçlar ortaya çıkar. Bu hak ve borçların, mevcut dini-ahlâki yönünün dışında, özellikle ortaya çıkan mali-hukuki yönü, çalışmamız açısından önem taşımaktadır. Mehir ve nafaka, evliliğin mali-hukuki sonuçlarındandır. Her ikisi de koca için bir borç, kadın için bir hak teşkil etmektedir.⁴²

A. Mehir

İslâm Hukuku'nda evliliğin sonuçlarından biri kadının mehir almaya hak kazanmasıdır. Kadının evlilik nedeniyle hak sahibi olduğu mehir, erkeğin evlenirken kadına verdiği veya taahhüt ettiği para veya maldır. Mehir, peşin ödenebileceği (muaccel) gibi daha sonra (müccel) da ödenebilir.⁴³

Mehrin miktarı konusunda hukukçular arasında farklı görüşler mevcuttur. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan sonra çıkarılan bir fermanla evlenecek kimseler dört gruba ayrılarak, her bir grubun kadına ödeyeceği mehir miktarları tespit edilmiştir (7 Ekim 1874). Fermanla, birinci grupta yer alan en zenginlerin mehir-i muaccel olarak 1000 kuruş, mehir-i müccel olarak da 10 adet mecdiye yüzlüğü (1000 kuruş) geçmeyen bir miktarı mehir olarak ödeyecekleri belirtilmiştir. Dördüncü grupta yer alan en fakirler ise 30 kuruştan 100 kuruşa kadar mehir-i müccel ve bu miktara uygun bir miktar mehir-i muaccel vereceklerdir. Ülkenin iktisadi durumundaki gerileme nedeni ile gerek duyulmuş olabilen bu fermanın⁴⁴ uygulamadaki işlerliği şeriyeye sicillerinde gözlenebilmektedir.

Fermanın çıkmasından sonraki tarihlere ait incelediğimiz şeriyeye sicillerinde, tespit edebildiğimiz mehir miktarlarında, çoğunlukla fermanla belirtilen miktarlara sadık kalındığı dikkat çekmektedir. 1882-1887 yıllarına ait Yozgat Şeriyeye Sicilleri'nde mehir-i muaccel ve mehir-i müccel için ödenen miktar 200 kuruş ile 1500 kuruş arasında değişmektedir.⁴⁵ Sadece üç kayıta,

⁴² Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 301. Colin Imber, erkek tarafından kadına ödenen mehir ve nafakanın kadını bir eşya pozisyonuna soktuğunu, bunların ödenmesi ile erkeğin kadının cinselliğini satın aldığı savunur. Bkz.: Colin Imber, "Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah'ın Behcetü'l-Fetâvâ'sında Mehri", **Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları**, (Editör: Madeline C. Zilfi), (Çev: Necmiye Alpay), İstanbul, 2000, s.77-101.

⁴³ Cin, **İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, s. 210 vd; Imber, a.g.m., s. 87-88, 93-94.

⁴⁴ Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 302-303.

⁴⁵ **Yozgat Şeriyeye Sicili**, 2/11, 25, 46, 53, 65, 76, 85, 87; Yüzgeçer, a.g.e., s.76-78, 95-96, 117-118, 124-128, 145-148, 163-164, 172-174, 178-179.

XIX. Yüzyılda Orta Anadolu Bölgesi'nde Evliliğin Ortaya Çıkışı, Sona Ermesi...

tespit edilen tutarların dışında uygulamalara rastlanmaktadır. Bunlardan birinde, mehr-i muaccel ve mihr-i müeccel için tespit edilen toplam tutarın 4000 kuruş olduğu dikkat çekmektedir.⁴⁶ Diğer iki kayıta ise yine her iki mehir miktarı için toplam 12.000 akçe ödeme yapılacağı belirtilmektedir.⁴⁷ 1889-1891 yıllarına ait Eskişehir Şeriyeye Sicilleri'nde ise mehr-i müeccel olarak ödenen miktar 101 kuruş ile 801 kuruş arasında değişim göstermektedir.⁴⁸ Sadece iki kayıta 1000 kuruşu geçen uygulamalara rastlanmaktadır. Bu kayıtlardan birinde 1201 kuruşluk mehr-i müeccelden⁴⁹ diğerinde ise 3000 kuruşluk mehr-i müeccel miktarından söz edilmektedir.⁵⁰ 1894-1895 yıllarına ait Develi Şeriyeye Sicilleri'nde ise tespit edebildiğimiz bütün mehir miktarları 250 kuruş ile 550 kuruş arasında değişmektedir.⁵¹ Yani 1874 tarihli fermanla belirlenen ölçütlere uygundur.

Mehir ödemeleri sadece nakdi olarak yapılmaz. Satışı ve kullanılması yasak olmayan her şey mehir olarak verilebilir. Yani menkul ve gayr-i menkul mallar, bunların intifa hakkı, ziynet eşyaları, hayvanlar mehir olarak verilebilir.⁵² Nitekim, Yozgat Şeriyeye Sicilleri'nde rastlanan bir kayıta, Mecidiye Kazası'na tabi Gökahmedli Karyesi'nden Yusuf bin İsa Efendi'nin onaltı yaşında bulunan Huri bint-i Mustafa isimli kız ile evlenmek için mehir olarak, 800 kuruşluk altının yanında bir inek, bir müdd buğday ve iki müdd arpa ödediği görülmektedir.⁵³

B. Nafaka

Evlilik içinde koca, eşi ve çocuklarının bütün masraflarını karşılamakla yükümlüdür. Nafakanın kapsamına yiyecek, giyecek, mesken, ilaç, tedavi ve bazı durumlarda hizmetçi masrafları da girer. Nafaka mükellefiyeti için kocanın zengin olması gerekmediği gibi kadının da fakir olması gerekmez. Kocanın nafaka borcu ile yükümlü olabilmesi için geçerli bir nikâh aktinin mevcudiyeti gerekir. Ayrıca kadının fiilen evliliği sürdürmeğe hazır fiziki olgunluğa ulaşması da zorunludur. Evlilikten sonra kocasının evine taşınmayı reddeden

⁴⁶ *Y.a.g.ş.s.*, 2/138; *Yüzgeçer, a.g.e.*, s. 265-266.

⁴⁷ *Y.a.g.ş.s.*, 2/121, 131; *Yüzgeçer, a.g.e.*, s. 240, 255-256.

⁴⁸ *Eskişehir Şeriyeye Sicili*, 2/3, 12, 32, 54, 66, 139, 147, 148, 149.

⁴⁹ *Y.a.g.ş.s.*, 2/4.

⁵⁰ *Y.a.g.ş.s.*, 2/146.

⁵¹ *Develi Şeriyeye Sicili*, 42/63, 67, 77, 82; *Süme, a.g.e.*, s. 79, 82-83, 95-96, 101-103.

⁵² *Bilmen, a.g.e.*, C.II, s. 123.

⁵³ *Yozgat Şeriyeye Sicili*, 2/11; *Yüzgeçer, a.g.e.*, s.76-78.

veya evlilik için uygun olmayacak derecede küçük olanlara karşı kocanın herhangi bir nafaka borcu olamaz.⁵⁴

Koca, nafaka yükümlülüğünü yerine getirmez ise kadın mahkemeye başvurarak nafaka taktir ettirebilir. Yine kocanın kaybolması nedeni ile nafakanın karşılanmaması durumunda, eşin nafakası koca malından karşılanır. Örneğin, Develi Şeriyeye Sicilleri'ne ait 4 Mart 1894 tarihli bir kayıta, Ermeni Milleti'nden olan Tenmir oğlu Sarkiz'in bir yıldan beri kayıp olması nedeni ile hâlâ nikâhında bulunan eşi, kendisi ve öz oğlu için Sarkiz'in malından olmak üzere günlük ikişer kuruş nafaka ve giyim parası talep etmiştir.⁵⁵ Yine aynı Şeriyeye Sicili'nde yer alan 4 Ekim 1895 tarihli bir başka kayıta ise, Zeynep bint-i Mevlüd isimli bir kadın, zevci iken kaybolan Ahmed bin Mustafa'nın mallarından nafaka talep ederek mahkemeye başvurmuştur. Mahkeme tarafından kendisine günlük ikişer kuruştan aylık altmış kuruşluk nafaka tayin edilmiştir.⁵⁶ Mahkemelere aynı türden başvurular Eskişehir Şeriyeye Sicilleri'nde de dikkat çekmektedir. 20 Mart 1891 tarihli bir kayıta, Eskişehir'in Osmaniye Karyesi'nde yaşayan Atike bint-i Hüseyin isimli hatun zevci Raşid bin Mehmed'in kendisini nafaka bırakmaksızın terk ettiğini belirterek, eşinin mallarından nafaka talep etmiştir. Mahkeme, kadına günlük altmış para nafaka takdir etmiştir.⁵⁷ Mahkeme kayıtlarında kocaları kaybolan kadınların zaman zaman nafaka haklarını vekilleri aracılığı ile aradıkları da görülmektedir. Develi Şeriyeye Sicilleri'ne ait 23 Ağustos 1895 tarihli bir kayıta, Aişe bint-i Osman ibn-i Ahmed isimli kadın, zevci olan Hüseyin bin Ali Mehmed'in sekiz yıl önce ticaret nedeni ile İstanbul'a giderek, kendisini aç bıraktığını, daha önce mahkemeye yaptığı müracaatlarında bir sonuç vermediğini belirterek konuyla ilgilenip, nafaka hakkını aramak üzere oğlu Yusuf bin Mehmed'i kendisine vekil tayin etmiştir.⁵⁸

Şeriyeye sicillerinde bazen yiyecek manasında kullanılan nafaka kapsamına, tedavi ve ilaç giderlerinin de girdiği görülmektedir. Örneğin, Mayıs 1891 tarihli Eskişehir Şeriyeye Sicilleri'ne ait bir kayıta, Akçağlan Mahallesi'nde yaşayan Çiftelerli Hacı Ahmed Efendi'nin kızı Azize, vekili aracılığı ile mahkemeye başvurarak, zevci Kilimcizâde Bekir bin Yusuf'un kendisine nafaka vermemesinden şikâyetçi olur. Hastalığı nedeni ile iyileşinceye kadar anne-

⁵⁴ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 303-304; Cin, Akyılmaz, *a.g.e.*, s. 350-351.

⁵⁵ *Develi Şeriyeye Sicili*, 42/12; Süme, *a.g.e.*, s. 14-15.

⁵⁶ *Y.a.g.ş.s.*, 42/109; Süme, *a.g.e.*, s. 135.

⁵⁷ *Eskişehir Şeriyeye Sicili*, 2/141.

⁵⁸ *Develi Şeriyeye Sicili*, 42/98; Süme, *a.g.e.*, s. 120-121.

XIX. Yüzyılda Orta Anadolu Bölgesi'nde Evliliğin Ortaya Çıkışı, Sona Ermesi...

sinin evinde oturacağından masraflarının eşi Bekir tarafından karşılanması talep eder. Hatta hamam takımından çarşafa, gümüş-altın kuşaktan, kilim ve tencereye kadar çeşitli özel eşyalarını da geri ister. Bekir ise mahkemeye verdiği yanıtta istenilen eşyaların hepsinin mevcut olup sandıklarda bulunduğunu, eşinin ancak eve dönmesi koşulu ile bu eşyaları alabileceğini söyler.⁵⁹ Bu kayıta sözü edilen nafakanın açıkça belirtilmemekle birlikte eşin hastalığı nedeni ile ortaya çıkan giderleri olduğu tahmin edilmektedir.

Evlilik birliğinin bir sonucu olarak, kocanın nafaka yükümlülüğüne kurulan ailede meydana gelen çocukların nafakası da dahildir. Baba, eşinin nafakasını karşıladığı gibi ondan olan çocuklarının nafakasını da karşılamakla mükelleftir. Kocanın bu yükümlülüğünü yerine getirmesi için evlilik birliğinin devamı da zorunlu değildir. Evliliğin sona ermesi durumunda da koca, çocuklarının nafakasını karşılamak zorundadır.⁶⁰ Nitekim şerhiye sicillerinde yer alan nafaka kayıtlarının pek çoğu kocanın ölümü veya eşinden ayrılması durumunda çocuklarına ödemekle yükümlü olduğu nafaka miktarlarını içermektedir. XIX. Yüzyılda Orta Anadolu Bölgesi'nde ölüm ve ayrılık nedeni ile çocuklara bağlanan nafaka miktarı günlük 5 para ile 40 para, yıllık 36 kuruş ile 90 kuruş arasında değişmektedir.⁶¹

IV. Evliliğin Sona Ermesi

İslâm Hukuku, belirli usul ve yöntemlerle evlilik birliğinin sona erdirilebileceğini kabul eder. Bu yöntemleri, talak muhâlaa ve tefrik adı altında üç başlıkta toplayabiliriz:

A. Talak

Dar anlamıyla talak, kocanın tek taraflı bir irade beyanı ile evlilik birliğine son vermesidir.⁶² Geniş anlamı ile ise, hem kocanın terk taraflı irade beyanı ile yapılmış olduğu boşamaları, hem karşılıklı anlaşarak yapılan boşanmaları, hem de mahkemenin vermiş olduğu kararlar eşlerin birbirinden ayrılmalarını ifade

⁵⁹ Eskişehir Şerhiye Sicili, 2/149.

⁶⁰ Ali Kaya, "17. Yüzyıl Bursa Şerhiye Sicillerinin İslam Aile Hukuk Açısından Tahlili", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XVII, S.1, 2008, s. 90.

⁶¹ *Konya Şerhiye Sicili*, 70/67, 87, 125, 202, 209, 210, 219, 238, 271; Ünlü, a.g.e., s. 120-121, 142-143, 189-190, 275, 281-282, 292-293, 314, 354-355. *Kayseri Şerhiye Sicili*, 223/104, 345; *Develi Şerhiye Sicili*, 42/88, 101, 107, 138; Süme, a.g.e., s. 108, 124, 133-134, 171-172.

⁶² Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara, 2008, s.119.

eder.⁶³ Bununla beraber, özellikle çağdaş İslâm hukukçuları, talak sözcüğünü dar anlamı ile kullanmaktadırlar.

Kıyası, talak kocanın hakkıdır.⁶⁴ Fakat koca, evlenirken veya daha sonraki bir zaman içinde bu hakkı karısına devredebilir yani talak için karısını yetkili kılabilir. Bu tür talak tefviz-i talak adı ile anılır. Evlenme anında kadın dilediği zaman kocasını boşayabileceği şartını ileri sürer, koca da kabul ederse tefviz kesinleşir.⁶⁵ Bununla beraber, Osmanlı Devleti içindeki uygulamalarda kadınların bu yetkiyi sıkça kullanmadıkları görülmektedir. Nitekim, incelediğimiz şeriyeye sicillerinde konuyla ilgili tek bir örneğe rastlanmıştır. 20 Mayıs 1894 tarihli Develi Şeriyeye Sicili'ne ait bir kayıta, Zahide bint-i Seyyid Efendi isimli kadın Ali ibn-i İbrahim isimli kişi ile beş yüz elli kuruş mehr-i muaccel, bir kat yatak ve bir kilim karşılığı talak yetkisi kendisine tefviz edilmek üzere evlenir. Akit, Ali ibn-i İbrahim'e vekil olan Tevfik Mehmed ibn-i Ahmed aracılığı ile gerçekleştirilir.⁶⁶

Talak, sonuçları itibariyle talak-ı ric'i ve talak-ı bâin olmak üzere ikiye ayrılır. Talak-ı ric'i, kocaya boşadığı eşine, iddet içinde yeni bir nikâh aktine ihtiyaç duymadan geri dönme imkanı veren boşama türüdür. Talak-ı ric'i de, iddetin bitiminde karı-koca birbirinden ayrılırlar. İncelediğimiz şeriyeye sicillerinde talak-ı ric'i ile ilgili örneklere rastlanmamıştır. Talak-ı ric'inin evlilik birliğini bütünü ile sona erdirmemesi nedeni ile kadına ödenecek, mehir ve nafaka miktarının tespiti gibi olayın mahkemeye intikalini sağlayan zorunlu durumları ortaya çıkarmaması bu durumun en önemli gerekçelerindendir.⁶⁷

Talak-ı ric'i ile boşanan eşlerin iddetin bitiminden sonra birbirlerinden kesin olarak ayrılmalarına talak-ı bâin adı verilir. Talak-ı bâin, erkeğin karısını

⁶³ Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s.305.

⁶⁴ İslam Hukuku'nda boşanma konusunda, kadınların erkekler karşısında son derece aciz ve çaresiz oldukları görüşünü ileri süren araştırmacıların yanında (bkz.: Ronald Jennings, "Women in Early 17th Century Otoman Judicial Records-The Sharia Court of Anatolian Kayseri" **JESHO**, S.18, s. 53-114) son yıllarda yapılan çalışmalar, kadınlar açısından, talak yolu ile boşanmayı muhâlaa ile boşanmaya kıyasla bir avantaj olarak göstermeye çalışmaktadır. Bkz.: Judith E. Tucker, **In The House of The Law. Gender and Islamic Law in Otoman Syria and Palestine**, California, 1998, s. 95-101.

⁶⁵ Halil Cin, **Eski Hukukumuzda Boşanma**, Konya, 1988, s.68-69; Bilmen, **a.g.e.**, C.II, s. 258 vd.

⁶⁶ **Kayseri Şeriyeye Sicili**, 42/63; Süme, **a.g.e.**, s.78-79.

⁶⁷ Esra Yakut, "Eskişehir Şer'iyye Sicillerine Göre Evliliğin Sona Ermesi ve Sonuçları", **I. Uluslararası Düünden Bugüne Eskişehir Sempozyumu**, 12-15 Mayıs 2004, Eskişehir, 2005, s. 108.

XIX. Yüzyılda Orta Anadolu Bölgesi'nde Evliliğin Ortaya Çıkışı, Sona Ermesi...

boşarken, boşanmanın ayırıcı olduğunu gösteren bir söz veya işaret kullanması ile de ortaya çıkabilir.⁶⁸

Talak-ı bâin ile evlilik birliği hemen sona erdiğinden, koca eski karısı ile ancak yeni bir nikâh akti ve yeni bir mehirle evlenebilir. Ya da kadın iddetini tamamladıktan sonra dilediği kimse ile evlenebilir.⁶⁹ Şer'iyye sicillerinde talak-ı bâin ile ilgili örneklerde ilginç olaylara da rastlanmaktadır. Konya Şer'iyye Sicilleri'ne ait 19 Aralık 1815 tarihli bir kayıtta, Şerife bint-i Osman adlı bir kadın, yedi yıl önce kendisi ile evli iken başka bir yere giden eşinin ölüm haberinin kendisine ulaşması üzerine, iddetini takiben kendisi ile aynı mahallede oturan başka bir erkekle evlenir. İlk eşi ise yedi yıl sonra geri döner ve yaşadığını ispatlar. Kendisine ait bazı malların eski karısında olduğunu belirtir. 70 kuruş değerindeki bu mallara karşılık, eski karısının kendisinde olan 100 kuruşluk mehr-i müeccel alacağını sayar ve aradaki 30 kuruşluk farkı kendisine ödedikten sonra ondan talak-ı bâin ile boşanır.⁷⁰

İslâm Hukuku'nda ister talak-ı ric'i ile ister talak-ı bâin ile olsun erkek, aynı kadını üç defa boşarsa ya da boşanmayı gerçekleştiren sözü üç defa arka arkaya söylerse evlilik birliği kesin olarak sona erer. Talak-ı selâse denilen bu durum sonucunda erkekle kadın yeniden evlenmek isterlerse, kadının iddetini tamamladıktan sonra başka bir erkekle evlenmesi, daha sonra ondan ayrılarak iddetini tamamlayıp eski kocası ile nikâh akdini yenilemesi gerekir. Hülle adı verilen bu işlem, İslâm Hukuku'nda erkeğin boşanma hakkını kötüye kullanmasını engellemeyi amaçlamaktadır.⁷¹ Bu nedenle, şer'iyye sicillerindeki kayıtlarda sıkça rastlanan talak-ı bâin davalarının aksine talak-ı selâse davalarına daha nadir rastlanır. Nitekim incelediğimiz şer'iyye sicillerinde konuyla ilgili toplam 4 kayda rastlanmaktadır.⁷²

Diğer talak çeşitlerinde olduğu gibi talak-ı selâsede de kadın, boşanmanın ardından mehr-i müeccelini ve iddet nafakasını eski eşinden almaya hak

⁶⁸ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 308; Üçok, Mumcu, Bozkurt, *a.g.e.*, s. 120.

⁶⁹ Cin-Akyılmaz, *a.g.e.*, s. 362-363.

⁷⁰ *Konya Şer'iyye Sicili*, 70/70; Ünlü, *a.g.e.*, s.125.

⁷¹ Esra Yakut, "Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi'nin "Fetavâ-yi Ali Efendi" Adlı Fetva Mecmuasına Göre Osmanlı Toplumunda Aile Kurumunun Oluşması ve Dağılması", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.7, Ankara, 1996, s. 308-309; Saadet Maydaer, "Klâsik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer'iyye Sicillerine Göre)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XVI, S. 1, Bursa, 2007, s. 306.

⁷² *Eskişehir Şer'iyye Sicili*, 1/7, 29; 2/15; *Develi Şer'iyye Sicili*, 42/182; Süme, *a.g.e.*, s. 252-253.

kazanır. Develi Şeriyeye Sicili'ne ait 27 Mart 1895 tarihli bir kayıta, Eve- rek Kasabası'ndan olan Şerife bint-i el-hac Mehmed isimli kadın mahkeme- ye başvurarak, eşi Seyyid bin Mehmed Ali'nin üç gün önce kendisini talak-ı selâse ile boşadığını belirtir. Ayrıca hakkı olan nafakasını ister. Mahkeme ta- rafından kendisine iddeti süresince günlük 60 paradan aylık 45 kuruş nafaka taktır edilir.⁷³

İslâm Hukuku'nda boşanma şartsız olabileceği gibi, geciktirici bir şarta veya süreye de bağlanabilir. Talik-i talak adı verilen bu tür boşanmalarda şar- tın tamamı, kadın gerçekten evli veya boşanma nedeni ile iddetini beklerken meydana gelirse gerçekleşir.⁷⁴ İncelediğimiz şeriyeye sicillerinde taliki talak ile ilgili 5 örnek dikkat çekmektedir. Örneklerden birinde, evini terk eden karısını en geç 20 gün içinde evinde olmaya davet eden kocanın, karısının bu eylemi gerçekleştirmemesi durumunda kendisini talak-ı selâse ile boşayacağını söy- lediğini görmekteyiz. Nitekim kadın evine dönmediği için ayrılık gerçekleş- mektedir.⁷⁵

Bir diğer kayıta, üç lira hırsızlık yapan kocasının ettiği yemin nedeni ile kadının içine düştüğü durum anlatılmaktadır. Kocanın ihtiyar meclisi önünde, parayı kendisinin almadığını söyleyip, eğer para evinden çıkar ise karısından üç talaktan dokuz talaka kadar boşanacağını açıklaması ve yapılan aramada paranın evin içindeki bir çuvaldan çıkması üzerine kadının şart gereği mahke- meden boşanma talebi vardır.⁷⁶

Diğer üç kayıt ise Eskişehir Şeriyeye Sicilleri'nde yer almaktadır. Bunlar- dan birinde, karısını döven bir erkeğin, bir kez daha karısını dövmeceğine sözünü durmayarak karısını dövmeceğine üzerine, kadının olayı şahitlerle ispatlayarak mahkemeye başvurup, boşanma talebinde bulun- ması üzerinde durulmaktadır.⁷⁷

Başka bir kayıta, içki içen kocanın bir daha içki içerse karısından boşana- cağını şart koşması ama içki içmeye devam etmesi üzerine karısının mahke- meye müracaatı söz konusudur.⁷⁸

⁷³ Develi Şeriyeye Sicili, 42/182; Süme, a.g.e., s.252-253.

⁷⁴ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 309; Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hu- kuku Külliyyatı*, Diyarbakır, 1986, s. 203-204.

⁷⁵ Develi Şeriyeye Sicili, 42/82; Süme, a.g.e., s.101-103.

⁷⁶ Yozgat Şeriyeye Sicili, 2/87; Yüzgeçer, a.g.e., s. 178-179.

⁷⁷ Eskişehir Şeriyeye Sicili, 1/105; Yakut, "Eskişehir Şeriyeye Sicillerine Göre Evliliğin Sona Ermesi ve Sonuçları", s. 110.

⁷⁸ Y.a.g.ş.s., 2/16; Y.a.g.m., s.110.

XIX. Yüzyılda Orta Anadolu Bölgesi'nde Evliliğin Ortaya Çıkışı, Sona Ermesi...

Son kayıta ise, kocanın kardeşi ile olan anlaşmazlığına evliliğini konu ettiğini görmekteyiz. Kardeşi ile tartıştıktan sonra, onun evine giderse veya kardeşi kendisinin evine gelirse, karısından kırk talak boşanacağını söyleyen kocanın sözünü tutmaması ve kardeşi ile görüşmeye başlaması üzerine, karısının mahkemeye başvurduğunu kayıtlardan anlamaktayız.⁷⁹

B. Muhâlaa

İslâm Hukuku'nda evlilik birliğini sona erdiren yollardan biri de muhâlaadır. Tarafların anlaşarak evlilik birliğine son vermeleri demek olan muhâlaada çoğunlukla boşanma talebi kadın tarafından gelmekte ve kadın bu talebini gerçekleştirebilmek için zaman zaman bazı mali fedakârlıklarda da bulunabilmektedir.⁸⁰

XIX. Yüzyıl'da Orta Anadolu Bölgesi ile ilgili şeriyeye sicillerinde yer alan kayıtlarda muhâlaaya başvurma nedenlerinin başında “beynlerinde hüsn-i zindegânî ve muâşeret”,⁸¹ “adem-i hüsn-i imtizâc”⁸² olmaması ifadelerine rastlanmaktadır. Ayrıca erkeğin karısını sık sık dövmesi,⁸³ karısının dini ibadetlerine karışması,⁸⁴ karısını fuhuşa zorlaması⁸⁵ gibi kadının evlilik birliğini sürdürebilmesine engel olan özel nedenler de vardır.

İncelediğimiz şeriyeye sicillerinde yer alan muhâlaa kayıtlarının tamamında, kadının anlaşma yoluyla belirli bedeller ödeyerek, evlilik birliğinden kurtulma çabası dikkat çekmektedir. Bu bedelin, kadınların evliliklerinin bitiminde kocalarından alacakları, mehr-i müeccellerinden, iddet nafakalarından ve hatta çocuklarının nafakalarından vazgeçmeleri şeklinde ödendiği görülmektedir. Bu kayıtlardan birinde, Medine-i Yozgat'ta yaşayan Şerife bint-i Hüseyin adlı kadın, 300 kuruş mehr-i müeccelinden, iddet nafakasından ve me'ûnet-i süknâsından vazgeçip, muhâlaa sırasında altı aylık olan oğlu

⁷⁹ Y.a.g.ş.s., 2/115; Y.a.g.m., s.110.

⁸⁰ Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, s. 69 vd.; İzzet Sak, Alaaddin Aköz, “Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma ile Sona Erdirilmesi=Muhâla'a (18. Yüzyıl Konya Şer'iyye Sicillerine Göre)”, *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, S. 15, Güz:2004, s. 91 vd.

⁸¹ *Konya Şeriyeye Sicili*, 70/123, 132, 145, 164, 180, 197, 215, 221, 256, 275; Ünlü, a.g.e., s. 187, 195-196, 211, 233, 250, 268-269, 287-288, 293-294, 337-338, 359. *Eskişehir Şeriyeye Sicili*, 1/8, 31, 39, 90, 94, 180.

⁸² *Yozgat Şeriyeye Sicili*, 2/47; Yüzgeçer, a.g.e., s.118-119.

⁸³ *Eskişehir Şeriyeye Sicili*, 2/46.

⁸⁴ Y.a.g.ş.s., 1/55.

⁸⁵ Y.a.g.ş.s., 2/97.

Şevket'in yedi yaşına kadar bakımını da üstlenerek, eşinden çocuk nafakası istemeksizin muhâlaaya talip olmuştur. Aynı davada, Şerife'nin annesi Felek-naz bint-i Abdullah'da, kızı boşanmanın ardından başka biri ile evlense dahi torunu için eski damadından nafaka istemeyeceğine dair teminat vermiştir.⁸⁶

Muhâlaa kayıtlarında, mehr-i müeccel, iddet nafakası, me'ûnet-i süknâ ve çocukların nafakasının dışında, çeşitli taşınır-taşınmaz mallar ve bazı menfaatlerin de kadın tarafından muhâlaa bedeli olarak kullanıldığı dikkat çekmektedir. Konya'da Burdabaşı Mahallesi'nde yaşayan Emine bint-i Mustafa, kocası Semerci Hüseyin Beşe ile muhâlaa yaparken 20 kuruş mehr-i müeccel, on kuruş iddet nafakasından feragat ettiği gibi kocasının zimmetinde bulunan mallardan da hiçbir şey istememektedir.⁸⁷ Yine Konya'da Topraklık Mahallesi'nde yaşayan Arap kızı Zeynep, eşi Arap Ali'den 20 kuruş mehr-i müeccel, 10 kuruş iddet nafakasının dışında bir çiçekli entari, bir şalvar, bir çift yorgan, bir döşek, bir çift yastık ve bir sanduka karşılığında muhâlaa yolu ile ayrılmıştır.⁸⁸ Abdulmuin Mahallesi'nden Fatıma bint-i Mustafa, kocası Ali bin Ali ile yaptığı muhâlaada mehr-i müeccel ve iddet nafakasından vazgeçip kızları Fatma'nın nafakası da kendi üzerine olmak üzere, bir adet atlas libas, bir çiçekli entari, bir çift makad, bir örtme, bir seccade, bir sanduka, bir fes, iki değirmi hayt, bir peştamal, bir döşek, bir yorgan, bir yastık ve bir kilim⁸⁹ vermiştir.⁹⁰

Osmanlı aile hukuk içinde muhâlaa yolu ile boşanma sıkça kullanılır.⁹¹ Bunun en başta gelen nedeni, Hanefi mezhebinin kadına boşanma hakkı veren tefriki (adli boşanma) çok sınırlı hallerde kullanmasıdır. Ayrıca boşanmanın mali külfetinden kurtulmak isteyen kocaların, talak yetkilerini kullanmayarak, kadını muhâlaaya zorlamaları ve böylece iddet nafakası ve mehir zorunluluğundan kurtulmaları da en önemli gerekçelerdendir.⁹² Her şeye rağmen zaman

⁸⁶ *Yozgat Şerhiye Sicili*, 2/47; Yüzgeçer, a.g.e., s.118-119.

⁸⁷ *Konya Şerhiye Sicili*, 70/132; Ünlü, a.g.e., s.195-196.

⁸⁸ *Y.a.g.ş.s.*, 70/145; Ünlü, a.g.e., s. 211.

⁸⁹ *Y.a.g.ş.s.* 70/164; Ünlü, a.g.e., s. 233.

⁹⁰ Madeline C. Zilfi, muhâlaanın ardından kadınların eski hallerinden daha zor duruma düştükleri, hatta bu nedenle aralarında pişman olanlarında bulunduğu görüşündedir. Bkz. Madeline C. Zilfi, "Geçinemiyoruz: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, s. 271.

⁹¹ 1839-1875 yılları arasını kapsayan Bursa Şerhiye Sicilleri'ne ait bir çalışmada da muhâlaa yolu ile ayrılık talak yolu ile ayrılığın oransal olarak beş katı olarak saptanmıştır. Bkz.: Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, Bursa, 1998, s. 57-59.

⁹² Gül Akyılmaz, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kadının Statüsü*, Konya, 2000, s.46; Gül

XIX. Yüzyılda Orta Anadolu Bölgesi'nde Evliliğin Ortaya Çıkışı, Sona Ermesi...

zaman muhâlaa yolunda attıkları adımlardan vazgeçen erkeklere de rastlanmaktadır. 20 Haziran 1817 tarihli Konya Şeriyye Sicilleri'ne ait bir kayıta, Mihriye bint-i Süleyman Paşa adlı kadın altı ay önce muhâlaa yolu ile ayrıldığı kocası Ali bin Mehmed'in, kendisi başka biri ile evlenmek istediği sırada muhâlaaya itiraz ettiğini belirterek mahkemeye müracaat eder. Mahkeme, Ali bin Mehmed'e muhâlaaya itirazının nedenini sorduğunda, Ali bin Mehmed, o tarihte "maraz-ı müstevli" olması nedeni ile aklının başında olmadığını söyler. Muhâlaa sırasında mevcut bulunan şahitlerin, Ali bin Mehmed'in boşanma sırasında aklının başında olduğuna yönelik şahitlik etmeleri üzerine, mahkeme Mihriye bint-i Süleyman Paşa'nın boşanmış olması nedeni ile dilediği kişi ile evlenebileceğine karar verir.⁹³

C. Tefrik

Evliliğin mahkeme kararı ile sona ermesidir. Tefrikte, evlilik hâkimin boşanma kararına kadar bütün hükümleri ile devam eder, yani boşanmada kocanın onayı ve rızası aranmaz. Bu tür boşanmada hâkim, belirli sebeplerin varlığı durumunda boşanmaya hükmedebilir. Bu sebepler konusunda, mezhepler arasında çeşitli görüş farklılıkları vardır. Özellikle Hanefi mezhebi konuya katı bir biçimde yaklaşarak, sebepleri son derece dar tutmuştur.⁹⁴ Bu nedenle şeriyye sicillerinde tefrik ile ilgili örnekler son derece sınırlıdır. XIX. Yüzyıl ile ilgili incelediğimiz şeriyye sicillerinde sadece bir tefrik örneğine rastlanmıştır. 15 Ağustos 1883 tarihli, Yozgat Şeriyye Sicilleri'ne ait bir kayıta, Meryem bint-i Ömer mahkemeye başvurarak, kızı Zeyneb bint-i Tazıcı Halil bin Mustafa ile evli bulunan Ali bin Hasan'ın Puşıyan-ı Gıbtî taifesinden olması nedeni ile kızının dengi olmadığını ileri sürerek evliliklerinin feshini istemiştir. Mahkeme şahitlerin dinlenmesinin ardından tefriki uygun görerek, Zeyneb'e 150 kuruş mehr-i müeccel ve aylık 30 kuruş nafaka takdir etmiştir.⁹⁵

Akyılmaz, "Osmanlı Aile Hukukunda Kadın", **Türkler**, C. X, Ankara, 2002, s. 369.

⁹³ **Konya Şeriyye Sicili**, 70/265; Ünlü, **a.g.e.**, s. 347-348.

⁹⁴ Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 310-311; Cin, **Eski Hukukumuzda Boşanma**, s. 88-93; Hayrettin Karaman, "Kadının Boşanma Hakkı", **Yeni Şafak**, 8.2.2009.

⁹⁵ **Yozgat Şeriyye Sicili**, 2/50; Yüzgeçer, **a.g.e.**, s. 121-122.

V. Evliliğin Sona Ermesinin Sonuçları⁹⁶

A. İddet

Evliliğin ölüm, talak, fesih gibi nedenlerle sona ermesi sonucu, kadının başkası ile evlenmeden beklemesi gereken süreye “iddet” denir. İddetin en önemli amacı kadının hamile olup olmadığının saptanmasıdır. Bunun dışında, eğer talak-ı ric'i ile ayrılık söz konusu ise evlilik hayatına tekrar devam etmesi için kocaya belli bir süre düşünme fırsatı tanımak, eğer koca ölmüş ise hanımının ona olan hürmet ve vefasını göstermek için kadına belli bir süre vermek gibi noktalar da iddetin amaçları arasındadır.⁹⁷

Kadının beklemesi gereken süre, evliliği sona erdiren nedene göre değişmektedir. Örneğin, ölüm iddeti dört ay on gün iken, evliliği talak veya fesih ile sona eren kadınların iddeki üç hayız (âdet-regl) süresidir. Hamile kadınların iddeti doğum ile son bulur. Ölüm iddeti bekleyen kadına iddet nafakası ödenmez. Eğer talak veya fesih iddeti bekleniyorsa, kadının nafakası, kocası tarafından karşılanmalıdır. Kadın, iddetini kocanın evinde tamamlamalıdır.⁹⁸ Boşanma olaylarında, kadın için tespit edilen iddet nafakası bedeli, kocanın gelir durumu ile bağlantılı olarak değişmektedir. XIX. Yüzyılda Orta Anadolu'da kadına ödenen iddet nafakası bedeli 10 kuruş ile 200 kuruş arasında değişim göstermektedir.⁹⁹

B. Çocukların Bakım ve Terbiyesi (Hıdâne)

Evlilik devam ederken anne baba tarafından ortaklaşa sürdürülen çocukların bakım ve terbiyesi konusu, evliliğin herhangi bir nedenle sona ermesi durumunda büyük önem kazanmaktadır.

Evlilik ölüm nedeni ile sona ermişse ve ölen kimse anne ise çocukların babası kanuni vasi olarak çocukların haklarını koruma görevini üstlenmektedir. Ölen anne değil de baba ise ve baba tarafından önceden bir vasi tayin edilmişse mahkeme çocuk için en yakın akrabasını vasi olarak tayin etmektedir.

⁹⁶ Evliliğin sona ermesinin sonuçları arasında yer alan mehir ve çocukların nafakası konuları “Evliliğin Sonuçları” başlığı altında açıklandığından bu bölümde sadece iddet ve çocukların bakım ve terbiyelerine değinilecektir.

⁹⁷ Bilmen *a.g.e.*, C.II, s. 368; Karaman, *a.g.e.*, C. I, s. 329; Ahmet Yaman, *İslâm Aile Hukuku*, İstanbul, 1999, s. 114-115.

⁹⁸ Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, s. 111-119; Aktan, *a.g.m.*, s. 418-419.

⁹⁹ *Eskişehir Şerhiye Sicili*, 1/64; 2/78; *Develi Şerhiye Sicili*, 42/82, 185; Süme, *a.g.e.*, s.101-103, 255-256. *Konya Şerhiye Sicili*, 70/132, 180, 217; Ünlü, *a.g.e.*, s. 195-196, 250, 290. *Yozgat Şerhiye Sicili*, 2/47, 138; Yüzgeçer, *a.g.e.*, s.118-119, 265-266.

XIX. Yüzyılda Orta Anadolu Bölgesi'nde Evliliğin Ortaya Çıkışı, Sona Ermesi...

Şer'iyye sicillerinde, büyük bir sıklıkla, sağ olması durumunda çocuğun annesinin vasi tayin edildiği görülmektedir.¹⁰⁰ Eğer baba sağ iken kendisinden sonra çocuklarının mallarını idare etmek üzere bir vasi tayin etmişse bu durumun mahkemece tespit edilmesinden sonra o kimse çocuğun haklarını korumakla görevlendirilir. Vasilerin, çocuklara düşen miras payının korunması ve idarelerini üstlenmelerinin dışında çocuklar için günlük nafaka talebinde bulunma hakları da vardır.¹⁰¹

İslam hukukçuları, evlilik boşanma yolu ile sona erdiğinde çocukların bakım ve terbiyelerinden öncelikle anneyi sorumlu tutmuştur.¹⁰² Anne hayatta değilse veya gerekli şartları taşıyorsa bu hak anne tarafından yakın akrabalara geçer. Anne, tarafından yakın akrabalar arasında bu görevi yerine getirecek kimse yoksa veya aranan şartları taşıyorsa, bu hak mirastaki sıraya göre baba tarafından akrabalara intikal eder.¹⁰³

Çocuğun bakımı ve terbiyesi kendisine verilen kimsenin hür, akıllı ve ergenlik çağına gelmiş olması, çocuğa bakabilecek dirayette bulunması ve çocuğun sıhhat ve ahlâkını korumada güvenilir olması gerekir. Ayrıca, hidâne hakkını kullanacak kişi kadın ise çocuğa yabancı biriyle evli olmaması zorunludur.¹⁰⁴

¹⁰⁰ **Develi Şer'iyye Sicili**, 42/2, 4, 6, 19, 23, 27, 33, 38, 41; Süme, **a.g.e.**, s. 2, 5, 8, 22-23, 27, 32, 38-39, 43-44, 47-48. **Konya Şer'iyye Sicili**, 70/51, 56, 59, 60, 130, 144, 156, 167, 182, 187; Ünlü, **a.g.e.**, s. 106, 110-111, 113, 114, 194, 210-211, 223, 236, 252, 258. **Yozgat Şer'iyye Sicili**, 2/17, 27, 30, 54, 55, 63, 70, 118, 122, 128; Yüzgeçer, **a.g.e.**, s. 87-90, 97-98, 99-100, 128-129, 130-131, 142-145, 154, 221-223, 240-241, 250-251. Konuyu destekleyen çıkarsamalar için bkz.: Mehmet Akif Aydın, "Eyüp Şer'iyye Sicillerinden 184, 185 ve 188 no'lu Defterlerin Hukuki Tahlili", **18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam**, (Editör: Tülay Artan), İstanbul, 1998, s. 65-68.

¹⁰¹ **Konya Şer'iyye Sicili**, 70/87; Ünlü, **a.g.e.**, s. 142-143. Çok olağanüstü durumlarda mahkeme kararı ile vasi tayin edildiğini görmekteyiz. 15 Mart 1872 tarihli Kayseri Şer'iyye Sicilleri'ne ait bir kayıтта Bahçevan Mahallesi'nde yaşarken birbirini müteakip vefat eden Fatma bint-i Mehmed ile Şeyh Mehmed bin Hacı Salih'in küçük oğulları Bahaeddin için dayısı Hasan bin Mehmed mahkeme tarafından vasi olarak atanmıştır. Vasi, çocuğun her türlü ihtiyaçları için babasından kalan mallardan nafaka talebinde bulunmuştur. Bkz.: **Kayseri Şer'iyye Sicili**, 223/345.

¹⁰² Tucker, İslam Hukuku'nun kadına tanımış olduğu bazı hakların dışında, Osmanlı kadını ve müftülerinin de erkek hegemonyasına karşı kadın haklarını koruyan davranışlar sergiledikleri görüşündedir. Bkz.: Tucker, **a.g.e.**, 1-36; 101-112.

¹⁰³ Cin, **Eski Hukukumuzda Boşanma**, s. 117; Bilmen, **a.g.e.**, C. II, s. 428; Karaman, **İslâm Hukuku**, C. I, s. 341; Cin-Akyılmaz, **a.g.e.**, s. 376-85.

¹⁰⁴ Aydın, **Türk Hukuk Türihi**, s. 318; Cin-Akyılmaz, **a.g.e.**, s. 377. Hayri Erten eşini yitirmiş veya boşanmış kadınların, yeniden bir başkası ile evlendiği zaman hidâne haklarını kaybetmelerini, çocukların üvey baba ve üvey kardeş sıkıntıları ile karşılaşmalarını engellemek amacıyla dayandırmıştır. Bkz.: Hayri Erten, **Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sos-**

21 Mart 1816 tarihli Konya Şeriyeye Sicilleri'ne ait bir kayıta, Mehmed bin Mustafa mahkemeye müracaat ederek, karısı Fatıma bint-i Hasan'dan boşandıktan sonra. hıdâne hakkı karısında kalan kızları Hatice'nin bu hakkının eski karısının yeniden evlenmek üzere olması ve kızının anneannesinin de bulunmaması nedeni ile kendi annesine (çocuğun babaannesi) verilmesini istemiştir.¹⁰⁵

Çocuğun bakımı ve yetiştirilmesi ile ilgili sürenin tespiti çocuğun buna duyduğu ihtiyaç ile orantılıdır. İslâm Hukuku'nda erkek çocukta 7-9, kız çocukta 9-11 yaşlar, hıdâne süresinin sonu olarak belirlenmiştir. Çocuk bu sürenin sonunda hayatını velisinin yanında sürdürür.¹⁰⁶

SONUÇ

Osmanlı Hukuku'nda Tanzimat süreci ile başlayan Batı Hukuku etkisi aile hukuku alanında tesirini gösterememiştir. Aile hukuku ağırlıklı olarak İslâm hukuku'nun temelleri üzerinde yükselmeye devam etmiştir.

Bu dönemde Orta Anadolu Bölgesi'nde İslâm Hukuku'nda yeri olmamakla beraber, erkeğin bizzat ya da ailesi vasıtasıyla bir kızı kendisine eş olarak seçmesi demek olan "namzedlik" uygulamalarına rastlanmaktadır. Namzedliğin, nişanlanmadan bir önceki basamak olduğu özellikle dikkat çekmektedir.

Nişanlanma, İslâm Hukuku'nda hukuki bir işlem olarak kabul edilmediği için mahkeme kayıtlarına başlık parası vb. anlaşmazlıklar nedeni ile yansımıştır.

XIX. Yüzyıl'da incelediğimiz bölgede nikah akti sırasında kadılardan izinnâme alınmıştır. Ayrıca nikâh akti sıklıkla mahkemelerde kadı tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu akitlerde, tarafların icap ve kabullerinin dışında, ödenecek mehir miktarlarında şahitler huzurunda açıkça tespit edildiği görülmektedir. Bu miktar çoğunlukla mehrin ilk ödenen yarısı için 100 kuruş ile 800 kuruş arasında değişmektedir.

Talak, boşanma konusunda erkeğe sınırsız bir özgürlük verdiği için, XIX. Yüzyıl'da Orta Anadolu Bölgesi'nde erkekler tarafından, evliliği sona erdiren bir metot olarak, sıklıkla kullanılmıştır. Fakat asıl dikkat çeken nokta bu yüz-

yo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı), Ankara, 2001, s. 126-127.

¹⁰⁵ Konya Şeriyeye Sicili, 70/85; Ünlü, a.g.e., s.140-141.

¹⁰⁶ Aydın, Türk Hukuk Tarihi, s. 318.

XIX. Yüzyılda Orta Anadolu Bölgesi'nde Evliliğin Ortaya Çıkışı, Sona Ermesi...

yılda muhâlaa sayısındaki artıştır. Eşleri ile anlaşamayan kadınlar, fesih yolu ile ayrılığın nedenleri Hanefi mezhebinde sınırlandığı için, çeşitli bedeller ödeyerek kocalarından boşanmaya çalışmaktadırlar. Bu bedeller, çoğunlukla boşanma sonucunda kadının hakkı olan mehr-i müeccelinden, iddet nafakasından ve çocuklarının nafakasından vazgeçmek şeklinde olmuştur.

Evliliğin ölüm, talak, fesih gibi nedenlerle sona ermesi sonucu, kadın başka bir erkekle evlenmeden önce belirli bir süre beklemek zorundadır. Kadın, iddet denilen bu süreyi kocasının evinde tamamlar ve boşanma olaylarında iddet nafakası kocası tarafından ödenir. Bu bedel incelediğimiz dönemde Orta Anadolu Bölgesi için 10 kuruş ile 200 kuruş arasında değişmektedir.

Evlilik boşanma yolu ile sona eriyorsa, evlilik birliği içinde meydana gelen çocukların bakım ve terbiyelerinden öncelikle anne sorumlu tutulur. Anenin hayatta olmaması veya gerekli şartları taşımaması durumunda bu hak sırası ile anne tarafından yakın akrabalara geçer. Osmanlı Hukuku'nda daha önceki yüzyıllarda görülen bu uygulama XIX. Yüzyılda da devam etmiştir.

KAYNAKÇA

I. Belgesel Kaynaklar

Develi Şeriyeye Sicili, 42.

Düstur, I. Tertip, C.I, IV, Zeyl 2.

Eskişehir Şeriyeye Sicili, 1, 2.

Kayseri Şeriyeye Sicili, 223.

Konya Şeriyeye Sicili, 70.

Yozgat Şeriyeye Sicili, 2.

II. Kitaplar ve Makaleler

Abacı, Nurcan; **Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl)**, Ankara, 2001.

Acar, İbrahim; "İslâm Hukuku Açısından Nişanlanma", **Atatürk Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi**, S.23, Erzurum, 2005, s.71-94.

Akgündüz, Ahmet; **Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı**, Diyarbakır, 1986.

Aktan, Hamza; "İslâm Aile Hukuku", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C. II, Ankara, 1992, s.396-433.

Akyılmaz, Gül; **İslam ve Osmanlı Hukukunda Kadının Statüsü**, Konya, 2000.

Akyılmaz, Gül; "Osmanlı Aile Hukukunda Kadın", **Türkler**, C. X, Ankara, 2002.

Aybay, Rona; **Kadının Uyruklığı Üzerinde Evlenmenin Etkisi**, Ankara, 1980.

Aydın, Mehmet Akif; **İslâm-Osmanlı Aile Hukuku**, İstanbul, 1985.

Aydın, Mehmet Akif; "Eyüp Şeriyeye Sicillerinden 184, 185 ve 188 no'lu Defterlerin Hukuki Tahlili", **18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam**, (Editör: Tülay Artan), İstanbul, 1998, s.65-72.

XIX. Yüzyılda Orta Anadolu Bölgesi'nde Evliliğin Ortaya Çıkışı, Sona Ermesi...

- Aydın**, Mehmet Akif; **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul, 2005.
- Bilmen**, Ömer Nasuhi; **Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu**, C.II, İstanbul (Tarihsiz).
- Cin**, Halil; **İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, Konya, 1988.
- Cin**, Halil; **Eski Hukukumuzda Boşanma**, Konya, 1988.
- Cin**, Halil-Ahmet Akgündüz; **Türk-İslâm Hukuk Tarihi**, C. II, İstanbul, 1990.
- Cin**, Halil -Gül Akyılmaz; **Türk Hukuk Tarihi**, Konya, 2003.
- Demirel**, Ömer, Adnan Gürbüz, Muhiddin Tuş; "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C. I, Ankara, 1992, s. 97-161.
- Ekinci**, Ekrem Buğra; **Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk**, İstanbul, 2008.
- Erten**, Hayri; **Konya Şer'iyeye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı)**, Ankara, 2001.
- Imber**, Colin; "Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah'ın Behcetü'l-Fetâvâ'sında Mehr", **Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları**, (Editör: Madeline C. Zilfi), (Çev: Necmiye Alpay), İstanbul, 2000, s. 77-101.
- İpçioğlu**, Mehmet; **Konya Şer'iyeye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi**, Ankara, 2001.
- Jennings**, Ronald; "Women in Early 17th Century Otoman Judicial Records-The Sharia Court of Anatolian Kayseri" **JESHO**, S.18, s. 53-114.
- Karaman**, Hayrettin; **Mukayeseli İslâm Hukuku**, C. I, İstanbul, 1991.
- Karaman**, Hayrettin; "Kadının Boşanma Hakkı", **Yeni Şafak**, 8.2.2009.
- Kaya**, Ali; "17. Yüzyıl Bursa Şer'iyeye Sicillerinin İslam Aile Hukuk Açısından Tahlili", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.XVII, S.1, 2008, s. 81-107.
- Kayabaş**, Ebru; **Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi İtibarıyla Aile Hukukunun Gelişimi-Hukuk-ı Aile Kararnamesi-** İstanbul, 2009.

Yrd. Doç. Dr. Esra YAKUT

Kurt, Abdurrahman; Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876), Bursa, 1998.

Maydaer, Saadet; “Klâsik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer’iyye Sicillerine Göre)”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XVI, S. 1, Bursa, 2007, s. 299-320.

Ortaylı, İlber; Osmanlı Toplumunda Aile, İstanbul, 2000.

Ortaylı, İlber; “Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C. II, Ankara, 1992, s. 456-467.

Sak, İzzet-Alaaddin Aköz; “Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma ile Sona Erdirilmesi=Muhâla’a (18. Yüzyıl Konya Şer’iyye Sicillerine Göre)”, **Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, S. 15, Güz:2004, s.92-140.

Savaş, Saim; “Fetva ve Şer’iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C. II, Ankara, 1992, s. 504-547.

Schacht, J., “Nikâh”, İslâm Ansiklopedisi, C IX, İstanbul, 1993, s. 257-261.

Süme, Mehmet; 42 Numaralı Develi Şer’iyye Sicili, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 1993.

Tabakoğlu, Ahmet; “Osmanlı Toplumunda Aile”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C. I, Ankara, 1992, s. 92-96.

Tucker, Judith E.; In The House of The Law. Gender and Islamic Law in Otoman Syria and Palestine, California, 1998.

Üçok, Coşkun, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt; Türk Hukuk Tarihi, Ankara, 2008.

Ünlü, Nuri; 70 Numaralı Konya Şer’iyye Sicili (1814-1816 M./1230-1232 H.), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2005.

Yakut, Esra; “Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi’nin “Fetavâ-yi Ali Efendi” Adlı Fetva Mecmuasına Göre Osmanlı Toplumunda Aile Kurumunun Oluşması ve Dağılması”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma**

XIX. Yüzyılda Orta Anadolu Bölgesi'nde Evliliğın Ortaya Çıkışı, Sona Ermesi...

ve Uygulama Merkezi Dergisi, S.7, Ankara, 1996, s. 287-318.

Yakut, Esra; "Eskişehir Şer'iyye Sicillerine Göre Evliliğın Sona Ermesi ve Sonuçları", **I. Uluslararası Dünden Bugüne Eskişehir Sempozyumu**, 12-15 Mayıs 2004, Eskişehir, 2005, s. 103-116.

Yaman, Ahmet; **İslâm Aile Hukuku**, İstanbul, 1999.

Yüzgeçer, Hatice; **2 Numaralı Yozgat Şer'iyye Sicili (1882-1887)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2005.

Zilfi, Madeline C.; "Geçinemiyoruz: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul", **Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları**, s. 251-283.

BOŞ